



# Ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom u AP Vojvodini

Istraživanje Pokrajinskog ombudsmana

## SADRŽAJ

UVOD .....	3
PRAVNI OKVIR UREĐIVANJA POLOŽAJA OSOBA SA INVALIDITETOM .....	6
METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA.....	10
REZULTATI ISTRAŽIVANJA .....	11
Položaj osoba sa invaliditetom u lokalnim pravnim aktima .....	11
Programi i mere podrške osobama sa invaliditetom .....	12
Promovisanje prava osoba sa invaliditetom i saradnja jedinica lokalne samouprave sa lokalnim organizacijama civilnog društva.....	17
Pristupačnost u jedinicama lokalne samouprave .....	20
ANALIZA REZULTATA.....	25
ZAKLJUČCI .....	28
PREPORUKE.....	30
SPISAK NAJZNAČAJNIJIH PROPISA KOJIMA SU REGULISANA PRAVA I POLOŽAJ OSOBA SA INVALIDITETOM U REPUBLICI SRBIJI.....	31
SPISAK KORISNIH LINKOVA .....	33

## OSTVARIVANJE PRAVA OSOBA SA INVALIDITETOM U AUTONOMNOJ POKRAJINI VOJVODINI

### Izveštaj o rezultatima istraživanja

#### UVOD

---

Pokrajinski ombudsman u svom radu, gotovo od samog početka delovanja institucije, posvećuje pažnju analizi položaja i ostvarivanja prava osoba sa invaliditetom<sup>1</sup>, kao i dece sa teškoćama u razvoju. Prateći aktuelna dešavanja u pogledu usvajanja i primenjivanja određenih zakonskih i drugih pravnih akata, Pokrajinski ombudsman istražuje različita pitanja u vezi sa ostvarivanjem prava osoba sa invaliditetom i svojim preporukama nadležnim organima i javnim institucijama različitog nivoa vlasti ukazuje na korake koje je potrebno preduzeti kako bi se dobro uspostavljena normativna osnova dosledno i potpuno primenjivala, a prava osoba sa invaliditetom u najvećoj meri poštovala i unapredila.

Pokrajinski ombudsman je do sada istraživao i ukazivao na propuste i probleme sa kojima se susreću institucije nadležne za sprovođenje i primenu zakonskih i drugih pravnih normi u vezi sa ostvarivanjem prava osoba sa invaliditetom u pogledu sledećih pitanja:

- Ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu dece u AP Vojvodini, 2006;
- Domovi za decu bez roditeljskog staranja u Vojvodini, 2006;
- Položaj i prava učenika sa smetnjama u razvoju u Vojvodini, 2007;
- Obrazovanje na jezicima manjina u Vojvodini, 2007;
- Komisije za pregled dece sa smetnjama u razvoju u Vojvodini, 2008;
- Ostvarivanje i zaštita prava odraslih i starih lica iz oblasti socijalne zaštite na teritoriji AP Vojvodine, 2009;
- Prihvatilišta i prihvatne stanice pri centrima za socijalni rad na području AP Vojvodine, 2010;
- Primena zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, 2011;
- U okviru istraživanja prakse institucija u rešavanju problema nasilja nad ženama u porodici (istraživanje se sprovodi svake godine počev od 2006. godine) prikupljaju se informacije i o osobama sa invaliditetom, posebno ženama sa invaliditetom.

---

<sup>1</sup> Uobičajena skraćenica koja označava osobe sa invaliditetom je OSI, a koja skraćenica će biti korišćena u tekstu koji je pred vama.

Ispitujući različite oblasti ostavriavanja prava osoba sa invaliditetom, postupajući po predstavakama i analizirajući pravni okvir, prvi zaključak koji se može izvesti je da su u našoj zemlji prava osoba sa invaliditetom postavljeni visoki standardi, ali i u ovoj, kao i u mnogim drugim oblastima, postoji veliki jaz između onoga što je propisano i onoga kako se to primenjuje u praksi. Potvrda ovakvog zaključka nalazi se i u činjenici da do danas nije donet nijedan akcioni plan za realizaciju Strategije unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji ("Sl. glasnik RS", br. 1/2007) koja je doneta 2006. godine, a trebalo je da se sprovede u periodu od 2007-2015. godine. Zaštitnik građana Republike Srbije je 12. jula 2012. godine ovim povodom reagovao uputivši preporuku Ministarstvu rada i socijalne politike da bez odlaganja preduzme sve potrebne mere i aktivnosti kako bi obezbedilo da naredni akcioni planovi budu pripremljeni i usvojeni saglasno rokovima određenim „Strategijom“ kao i to da njima budu jasno određeni nosioci aktivnosti, utvrđeni rokovi za sprovođenje i izvori i načini finansiranja predviđenih mera.

Pitanja položaja i prava osoba sa invaliditetom, a posebno njihovo postavljanje u kontekst zaštite ljudskih prava i posmatranje sa aspekta socijalnog modela invalidnosti, u našoj zemlji počinju da dobijaju značajnu pažnju tek sa početkom demokratskih promena i njenog opredeljenja za pridruživanje Evropskoj uniji. Shodno tome, pojam invalidnosti se više ne posmatra kao problem pojedinca već kao složen društveni problem koji zahteva multisektorski pristup, saradnju svih nivoa vlasti i njihovih institucija, kao i organizacija civilnog društva i samih osoba sa invaliditetom.

Za ravnopravno i potpuno uključivanje osoba sa invaliditetom u sve društvene tokove neophodno je obezbediti, pre svega, jednake mogućnosti za obrazovanje i zapošljavanje kao i za osobe bez invaliditeta. Prihvatanjem principa inkluzivnog obrazovanja i njihovim uvođenjem u Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kao i usvajanjem Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom, uz usvojene antidiskriminatorne zakone, postavljena je normativna osnova za izjednačavanje mogućnosti u ostvarivanju prava osoba sa invaliditetom na obrazovanje i zapošljavanje. Međutim, odakle god i gde god da se krene, prva prepreka je nepristupačno okruženje. Stoga, koncept pristupačnosti po principima „Dizajna za sve“ može se smatrati ključnim za dalju integraciju osoba sa invaliditetom u društvo u celini<sup>2</sup>.

Sam koncept „Dizajna za sve“ predstavlja osnovu stvaranja okruženja za sve, odnosno pristupačnost okruženju, uslugama, proizvodima najširem mogućem krugu korisnika, bez obzira na sposobnosti, godine, različitost<sup>3</sup>.

U tom smislu, pod pojmom pristupačnosti u ovom istraživanju se ne podrazumeva isključivo okruženje bez prepreka i preduzimanje pojedinačnih i posebnih rešenja koja prate trenutne

---

<sup>2</sup>Pešić, Vladimir: Evropska unija i osobe sa invaliditetom, Friedrich Ebert Stiftung i Narodna kancelarija predsednika Republike, Beograd, 2006. (str. 83).

<sup>3</sup>Preuzeto sa: <http://www.crid.org.rs/dizajn-za-sve/>

potrebe, već se pristupačnost posmatra kao pristup postizanju kvalitetnih i održivih rešenja koja svima, pa tako i osobama sa invaliditetom, omogućavaju nesmetan život i kretanje bez diskriminacije.

## PRAVNI OKVIR UREĐIVANJA POLOŽAJA OSOBA SA INVALIDITETOM

---

Kao što je već spomenuto, položaj osoba sa invaliditetom, odnosno prava osoba sa invaliditetom u našoj zemlji uređeni su čitavim nizom zakona i podzakonskih akata. Ustav Republike Srbije („Sl. glasnik RS“, br. 98/2006) sadrži pojedine odredbe koje se odnose na prava osoba sa invaliditetom koje daju osnovu za bližu razradu tih prava u zakonima i podzakonskim aktima. Iz odredbi Ustava se vidi i osnovni pravac politike zemlje kada su u pitanju osobe sa invaliditetom, tj. na koja pitanja kada je reč o ovoj kategoriji stanovništva država obraća posebnu pažnju. Kada su u pitanju prava osoba sa invaliditetom, odnosno regulisanje njihovog položaja specifično je to da u pravnom sistemu naše postoje zakoni koji regulišu (isključivo) prava osoba sa invaliditetom u pojedinim oblastima društvenih odnosa na celovit način (*lex specialis*) kao npr. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom ("Sl. glasnik RS", br. 36/2009 i 32/2013), ali u velikom broju slučajeva odredbe koje se odnose na prava osoba sa invaliditetom možemo naći i u drugim zakonima i podzakonskim aktima kojima se na sistemski način regulišu različite oblasti života i društvenih odnosa (npr. Zakon o planiranju i izgradnji, Zakon o radu, Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju i dr.). Važno je napomenuti i da jedinice lokalne samouprave svojim opštim aktima mogu propisati, a najčešće to i čine, dodatna tj. šira prava za osobe sa invaliditetom u odnosu na ona propisana zakonom. Najčešće su ta dodatna prava u vidu određenih povlastica koje imaju za cilj obezbeđivanje višeg stepena socijalne sigurnosti i zbrinjavanja osoba sa invaliditetom.

Ustavom Republike Srbije, kao najvišim pravnim aktom, zabranjena je neposredna ili posredna diskriminacija, po bilo kom osnovu pa tako i po osnovu psihičkog ili fizičkog invaliditeta. Ustavom je zajemčeno i pravo na rad svima te je propisano da su svima dostupna sva radna mesta pod jednakim uslovima pri čemu se ženama, omladini i invalidima omogućuje posebna zaštita na radu i posebni uslovi rada, u skladu sa zakonom. Takođe, Ustavom je definisano da se invalidima, ratnim veteranima i žrtvama rata pruža posebna socijalna zaštita, u skladu sa zakonom.

Prava osoba sa invaliditetom regulisana su mnogobrojnim međunarodnim konvencijama koje je naša zemlja ratifikovala čime su postale sastavni deo unutrašnjeg prava. Najznačajnija konvencija u ovoj oblasti je Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom koja je postala sastavni deo pravnog sistema naše zemlje donošenjem Zakona o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom ("Sl. glasnik RS", br. 42/2009). Konvencijom su na uopšten način definisana pojedina prava osoba sa invaliditetom, odnosno obaveza država potpisnica da obezbede osobama sa invaliditetom ravnopravan položaj sa drugim građanima u tačno određenim situacijama, kao i zaštitu osoba sa invaliditetom u određenim situacijama, mere koje će države potpisnice preduzeti radi ostvarivanja tih prava, kako bi unapredile, zaštitile i osigurale puno i jednako uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda svim osobama sa invaliditetom i tako unapredile poštovanje njihovog urođenog dostojanstva.



Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom ("Sl. glasnik RS", br. 36/2009 i 32/2013) uređeni su podsticaji za zapošljavanje radi stvaranja uslova za ravnopravno uključivanje osoba sa invaliditetom na tržište rada; procena radnih sposobnosti; profesionalna rehabilitacija; obaveza zapošljavanja osoba sa invaliditetom; uslovi za osnivanje i obavljanje delatnosti preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom i drugih posebnih oblika zapošljavanja i radnog angažovanja osoba sa invaliditetom; druga pitanja od značaja za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom. U skladu sa ovim zakonom, osoba sa invaliditetom može da ostvari pravo: 1) na utvrđivanje statusa i procenu radne sposobnosti; 2) na podsticanje zapošljavanja, radne i socijalne uključenosti i afirmaciju jednakih mogućnosti na tržištu rada; 3) na mere i aktivnosti profesionalne rehabilitacije; 4) na zapošljavanje pod opštim uslovima; 5) na zapošljavanje pod posebnim uslovima; 6) na mere aktivne politike zapošljavanja; 7) na zapošljavanje u posebnim organizovanim oblicima zapošljavanja i radnog angažovanja osoba sa invaliditetom; 8) na druga prava u skladu sa zakonom.

Zakonom o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom ("Sl. glasnik RS", br. 33/2006) uređuje se opšti režim zabrane diskriminacije osoba po osnovu invalidnosti, posebni slučajevi diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji, mere koje se preduzimaju radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne inkluzije osoba sa invaliditetom. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom je prvi antidiskriminacioni zakon koji je Republika Srbija usvojila.

Odredbe koje sadrže opštu zabranu diskriminacije po različitim osnovama pa tako i po osnovu invaliditeta, kojima su regulisani posebni slučajevi diskriminacije, zaštita oštećenih u ovim slučajevima sadrže i Zakon o zabrani diskriminacije („Sl. glasnik RS“, br. 22/2009), Zakon o socijalnoj zaštiti ("Sl. glasnik RS", br. 24/2011), Zakon o radu ("Sl. glasnik RS", br. 24/2005, 61/2005, 54/2009 i 32/2013), Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja ("Sl. glasnik RS", br. 72/2009, 52/2011 i 55/2013).

Jedan od glavnih fokusa istraživanja koje je sproveo Pokrajinski ombudsman u jedinicama lokalne samouprave na teritoriji AP Vojvodine u najvećoj meri je bio na (arhitektonskoj) pristupačnosti organa, ustanova, javnih preduzeća u kojima građani ostvaruju svoja prava, ispunjavaju obaveze ili štite svoje pravne interese, te će u ovom delu teksta posebna pažnja biti usmerena na pravni okvir kojim je regulisana (arhitektonska) pristupačnost u našem pravnom sistemu.

Ratifikacijom Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom Republika Srbija se obavezala da će, u cilju omogućavanja samostalnog života i punog učešća osoba sa invaliditetom u svim sferama života, preduzeti odgovarajuće mere da osobama sa invaliditetom obezbedi pristup, ravnopravno sa drugima, fizičkom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacione i komunikacione tehnologije i sisteme, kao i drugim pogodnostima i uslugama koje su otvorene odnosno koje stoje na raspolaganju javnosti, kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama. Te mere, koje uključuju identifikovanje i uklanjanje prepreka za pristup, treba da se odnose, između ostalog, i na: (a) zgrade, puteve, prevozna sredstva i druge

pogodnosti u zatvorenom i naotvorenom prostoru, uključujući škole, stambeneobjekte, zdravstveneobjekte i radna mesta; (b) informacije, komunikacije i druge usluge, uključujući i elektronske usluge i hitne službe.

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom ("Sl. glasnik RS", br. 33/2006) sadrži odredbe koje se odnose na diskriminaciju osoba sa invaliditetom u vezi sa pružanjem usluga i korišćenjem objekata i površina. Tako je u članu 13. Zakona propisano da je zabranjena diskriminacija na osnovu invalidnosti u pogledu dostupnosti usluga i pristupa objektima u javnoj upotrebi i javnim površinama. Pod uslugom, u smislu Zakona, smatra se svaka usluga koju, uz naknadu ili bez nje, pravno ili fizičko lice pruža u okviru svoje delatnosti, odnosno trajnog zanimanja, a pod objektima u javnoj upotrebi smatraju se: objekti u oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, kulture, sporta, turizma ili objekti koji se koriste za zaštitu životne sredine, zaštitu od elementarnih nepogoda i slično. Pod javnim površinama smatraju se: parkovi, zelene površine, trgovi, ulice, pešački prelazi i druge javne saobraćajnice i slično. Diskriminacija na osnovu invalidnosti u pogledu dostupnosti usluga naročito obuhvata: odbijanje pružanja usluga osobi sa invaliditetom, osim ako bi pružanje usluge ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom ili drugog lica; pružanje usluge osobi sa invaliditetom pod drugačijim i nepovoljnijim uslovima od onih pod kojima se usluga pruža drugim korisnicima, osim ako bi pružanje usluge pod redovnim uslovima ugrozilo život ili zdravlje osobe sa invaliditetom ili drugog lica; odbijanje da se izvrši tehnička adaptacija objekta neophodna da bi se usluga pružila korisniku sa invaliditetom. Prema Zakonu, vlasnik objekta u javnoj upotrebi, kao i javno preduzeće nadležno za održavanje javnih površina, dužni su da obezbede pristup objektu u javnoj upotrebi, odnosno javnoj površini svim osobama sa invaliditetom, bez obzira na vrstu i stepen njihove invalidnosti. Ovu obavezu ima i drugo lice na koje je preneto pravo korišćenja, osim ako je sa vlasnikom, odnosno nadležnim organom ugovorilo drugačije. Vlasnik objekta u javnoj upotrebi dužan je da izvrši adaptaciju objekta u cilju zadovoljavanja uslova za ispunjavanje obaveze pristupačnosti objekta osobama sa invaliditetom. Organ nadležan za izdavanje upotrebne dozvole za objekte u javnoj upotrebi izdaće ovu dozvolu ako je ispunjen uslov da je osobama sa invaliditetom obezbeđen pristup objektu u javnoj upotrebi. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom predviđa sudsku zaštitu u slučaju diskriminacije, odnosno nepoštovanja odredbi Zakona.

Diskriminacija u pružanju javnih usluga i korišćenju objekta i površina, kao i način ostavriavanja zaštite u tim slučajevima regulisana je i Zakonom o zabrani diskriminacije.

Zakonom o planiranju i izgradnji<sup>4</sup> ("Sl. glasnikRS", br. 72/2009, 81/2009 - ispr., 64/2010 - odlukaUS, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - odlukaUS, 50/2013 - odlukaUSi 98/2013 - odlukaUS) definisano je da su standardi pristupačnosti obavezne tehničke mere, standardi i uslovi projektovanja, planiranja i izgradnje kojima se osigurava nesmetano kretanje i pristup osobama

---

<sup>4</sup>Treba napomenuti da se uskoro očekuje usvajanje novog Zakona o planiranju i izgradnji čiji se predlog već nalazi u redovnoj proceduri Narodne skupštine za usvajanje zakona.



sa invaliditetom, deci i starim osobama. Zakon propisuje da se objekti visokogradnje, javne i poslovne namene moraju se projektovati i graditi tako da osobama sa invaliditetom, deci i starim osobama omogućavaju nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad. Stambene i stambeno-poslovne zgrade sa deset i više stanova moraju se projektovati i graditi tako da se osobama sa invaliditetom, deci i starim osobama omogućava nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad. Shodno odredbama Zakona, neobezbeđivanje pristupa objektu osobama sa invaliditetom prema standardima pristupačnosti predstavlja prekršaj za koji se može izreći novčana kazna.

Pravilnikom o tehničkim standardima pristupačnosti ("Sl. glasnik RS", br. 46/2013) propisani su bliži tehnički standardi pristupačnosti.

Vlada Republike Srbije donelaje 2006. godine i Strategiju unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji ("Sl. glasnik RS", br. 1/2007) Njen strateški cilj je unapređenje položaja osoba sa invaliditetom do pozicije ravnopravnih građana koji uživaju sva prava i odgovornosti, a vremenski period za koji su postavljeni opšti i posebni ciljevi Strategije obuhvata period od 2007-2015. godine. Alarmantno je to da akcioni planovi koji bi trebalo da služe efikasnom sprovođenju tj. ostvarivanju cilja Strategije ni nakon skoro sedam godina od usvajanja Strategije nisu donešeni. Pojedine jedinice lokalne samouprave donele su lokalne akcione planove za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom, ali upitno je u kojoj se meri oni sprovode.

Kao što je napred pomenuto usvojeni propisi u pogledu prava osoba sa invaliditetom postavili su visok standard, ali ono što i dalje doprinosi nepovoljnom položaju osoba sa invaliditetom u našem društvu jeste (ne)primena tih propisa u praksi. Jaz između onoga što je propisano i onoga što u praksi postoji je velik.

## METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

---

Pokrajinski ombudsman je u toku 2013. godine sproveo istraživanje čiji je problem definisan u vidu pitanja da li i kakve mere jedinice lokalne samouprave preduzimaju u cilju unapređenja položaja osoba sa invaliditetom. Imajući u vidu deklarativna zalaganja naše zemlje za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom, kao i činjenicu da organi uprave i druge institucije od društvenog i javnog značaja na nivou jedinica lokalne samouprave imaju veliku ulogu u pružanju podrške i realizaciji različitih mera i aktivnosti u cilju ostvarivanja i poštovanja prava osoba sa invaliditetom, istraživanjem su postavljeni sledeći ciljevi:

1. Utvrditi kako je uređeno i kojim pravnim aktima su jedinice lokalne samouprave regulisale pitanje položaja osoba sa invaliditetom;
2. Utvrditi koji se programi na nivou jedinica lokalne samouprave sprovode u cilju podrške osobama sa invaliditetom i organizacijama civilnog društva koje se bave ovom problematikom;
3. Ispitati u kojoj meri su usluge i okruženje jedinica lokalne samouprave pristupačne osobama sa invaliditetom;
4. Ispitati kakve mere jedinice lokalne samouprave preduzimaju u cilju poboljšanja i povećanja pristupačnosti svojih usluga i celokupnog lokalnog okruženja osobama sa invaliditetom.

Shodno navedenim ciljevima istraživanja, osmišljen je upitnik koji je upućen u svih 45 jedinica lokalne samouprave na teritoriji AP Vojvodine, od kojih samo Opštine Kikinda i Šid nisu odgovorile na upitnik. Treba imati u vidu da su upitnike popunjavale osobe zaposlene u organima uprave jedinica lokalne samouprave ili postavljena lica i da su odgovori na pojedina pitanja u određenoj meri odraz stavova, informisanosti i znanja pojedinaca, odnosno ispitanika, a ne isključivo prikaz objektivnog stanja.

Budući da je dostupnost usluga i pristupačnost društvenim i javnim objektima, kao i celokupnom okruženju preduslov većeg i kvalitetnijeg uključivanja osoba sa invaliditetom u društvene tokove, a posebno u sferama obrazovanja i zapošljavanja, posebna pažnja u istraživanju posvećena je rešavanju pitanja pristupačnosti okruženja i uslugama u jedinicama lokalne samouprave.

Imajući u vidu to da su gradovi u odnosu na opštine, jedinice lokalne samouprave koje obuhvataju šire geografske celine i imaju veći broj stanovnika, te da imaju širu ponudu kulturnih i drugih sadržaja, imaju veći broj obrazovnih ustanova svih nivoa i slično, posebno su analizirani odgovori gradskih, a posebno opštinskih organa uprave. Na taj način omogućeno je lakše i kvalitetnije sagledavanje položaja i eventualne razlike u položaju osoba sa invaliditetom u većim i manjim lokalnim sredinama.

## REZULTATI ISTRAŽIVANJA

### Položaj osoba sa invaliditetom u lokalnim pravnim aktima

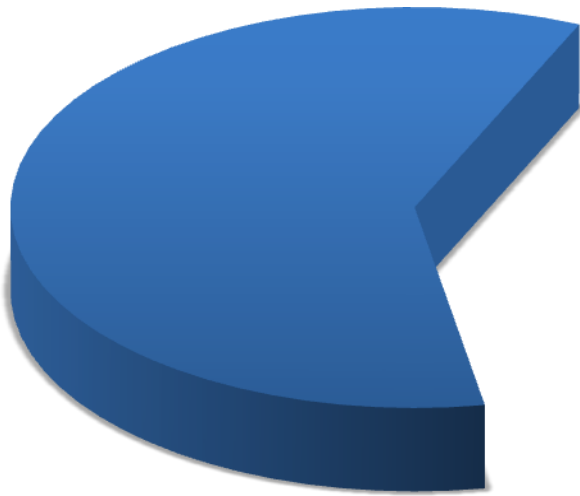
Kada je reč o lokalnim normativnim aktima kojima su regulisana prava i položaj osoba sa invaliditetom, nešto više od trećine opština sa teritorije AP Vojvodine (14) navelo je da na nivou njihove opštine postoji strategija, odnosno akcioni plan o položaju osoba sa invaliditetom. Međutim, polovina navedenih opština pitanja koja se odnose na osobe sa invaliditetom regulisala je strateškim dokumentima u oblasti socijalne zaštite (Novi Kneževac, Pećinci, Senta, Stara Pazova, Titel, Vrbas, Žabalj).

Preostalih sedam opština nije preciziralo kojim konkretnim pravnim aktom su regulisana prava osoba sa invaliditetom.



**38%**  
opština ima strategiju ili  
akcioni plan o položaju  
osoba sa invaliditetom

Skoro dve trećine opština (22) navodi da u opštinskoj upravi imaju telo ili osobu zaduženu za pitanja osoba sa invaliditetom, ali je, uglavnom, reč o zaposlenima pri odeljenjima opštinskih uprava za društvene delatnosti ili boračku i invalidsku zaštitu. Jedino u Opštini Kula postoji Savet za ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom.



**59%**

**opština ima telo ili osobu  
zaduženo za pitanja  
osoba sa invaliditetom**

Kada je reč o gradovima, Skupština Grada Novog Sada je 30. marta 2012. godine usvojila Strategiju pristupačnosti Grada Novog Sada 2012-2018. godine, a Akcioni plan pristupačnosti 2013-2018. godine donet je 9. jula 2013. godine. Cilj ove strategije i akcionogplana jeste da se okruženje učini pristupačnim svim građankama i građanima.

Grad Pančevo je usvojio Strategiju pristupačnosti za period 2012-2015. godine, a ispitanici iz gradova Sremska Mitrovica i Subotica navode da imaju strategije koje se odnose na položaj osoba sa invaliditetom, ali nisu tačno naveli o kojim strateškim dokumentima je reč. Nedostaju informacije o tome kako su gradovi Sombor i Zrenjanin uredili ova pitanja.

Gradske uprave imaju osobe zadužene za rad sa osobama sa invaliditetom, a to su: u Novom Sadu – pomoćnik v.d. načelnika za razvoj i unapređenje delatnosti socijalne zaštite, u Somboru - stručni radnik za poslove ostvarivanja prava u oblasti finansijske podrške porodici sa decom, u Zrenjaninu - načelnik odeljenja za društvene delatnosti, u Sremskoj Mitrovici - samostalni stručni saradnik za socijalnu zaštitu, u Subotici - rukovodilac odseka sekretarijata za društvene delatnosti.

### **Programi i mere podrške osobama sa invaliditetom**

Prema rezultatima istraživanja, programi podrške osobama sa invaliditetom realizuju se u 16 opština (43,2%) i u svim gradovima AP Vojvodine. Uglavnom je reč o programima i podršci zapošljavanju osoba sa invaliditetom putem javnih radova, o finansiranju projekata i aktivnosti lokalnih udruženja i organizacija koje okupljaju ili se bave pravima osoba sa invaliditetom, obezbeđivanju besplatnog mesta za parkiranje, sprovođenju odredbi zakona u oblasti obrazovanja i vaspitanja dece sa smetnjama u razvoju, Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom.



**43%**

**Opština ima telo ili osobu zaduženo za pitanja osoba sa invaliditetom**

Konkretni programi koji se realizuju u pojedinim opštinama u AP Vojvodini su sledeći:

- U Opštini Bela Crkva od 2005. godine Crveni krst pomaže vrtić pri Udruženju za pomoć osobama sa invaliditetom koji pohađa 12 dece;
- Opština Kanjiža je 2010. godine osnovala Centar za pružanje usluga socijalne zaštite kojise finansira novčanim sredstvima obezbeđenim u opštinskom budžetu. Osnovnici i aktivnosti Centra su: obezbeđivanje dnevnog boravka za mentalno i fizički ometene osobe; okupljanje i saradnja sa organizacijama koje se bave zaštitom interesa osoba sa invaliditetom; poboljšanje položaja osoba sa invaliditetom, pomoć i njihovo uključivanje u društvo. Sredstvima opštinskog budžeta finansiraju se troškovi dnevnog boravka u Centru. Zadaci Centra su, između ostalog: pronalaženje osoba sa invaliditetom, pružanje psihosocijalne podrške ukućnim okolinama, uključivanje ovih osoba u rad Centra; proširivanje programa za razvijanje sposobnosti i ličnosti, stručna podrška roditeljima i vaspitačima korisnika; podsticanje interesovanja društva za prihvatanje osoba sa invaliditetom;
- U Opštini Kovin realizuje se program za lakši pristup osobama sa invaliditetom i projekat za ostvarivanje njihovih prava;
- U Opštini Odžaci postoji dnevni boravak za osobe sa invaliditetom;
- Opština Stara Pazova u okviru podrške zapošljavanju osoba sa invaliditetom obezbeđuje njihov prevoz od kuće do posla i obratno, prilagođenim kombijima;
- Opština Temerin obezbeđuje personalnu asistenciju osobama sa invaliditetom u usluge dnevnog centra za decu i mlade;
- Opština Vrbas je od sredstava prikupljenih u toku "Dečije nedelje" kupila neophodan pribor i materijal za aktivnosti članova Udruženja za pomoć mentalno nedovoljno razvijenim osobama; pruža pomoć u nabavci pomagala. U toku je adaptacija objekta u

kojem će biti otvoren dnevni centar za decu i mlade sa smetnjama u razvoju i omladinu sa invaliditetom pri Centru za socijalni rad. Pruža se psihosocijalna podrška za osobe sa invaliditetom kroz psihološko savetovanište, a i Crveni krst realizuje različite radionice. Takođe, realizuju se i socio-inkluzivne aktivnosti (proslave rođendana, izleti, posete kulturno-obrazovnim ustanovama). Realizuje se projekat "Za dobrotu je svaki dan dobar dan" čija je svrha promocija humanih vrednosti kao i program Crvenog krsta Srbije o prevenciji trgovine ljudima koji realizuje Crveni krst Vrbas, a uključena su deca i omladina sa lakom intelektualnom ometenošću;

- U Opštini Žitište u okviru Centra za socijalni rad realizuje se program pomoći u kućima stare i osobe sa invaliditetom, kao i za decu sa smetnjama u razvoju.

Kada je reč o afirmativnim merama koje opštinske uprave sprovode u vezi sa povećanjem kvaliteta života osoba sa invaliditetom, oko polovine njih se izjasnilo da obezbeđuje takve mere i to na sledeće načine:



- *Zapošljavanje personalnih asistenata u školama i zapošljavanje osoba sa invaliditetom<sup>5</sup>;*
- *Projekat sa Nacionalnom službom za zapošljavanje - javni radovi od 1. avgusta 2013. do 31. januara 2014;*
- *Odlukom o pravima na socijalnu zaštitu propisane usluge pomoći i nege u kući za odrasla i starija lica; bave se pojedinačnim problemima i u zavisnosti od potreba pojedinaca sa invaliditetom; rešavanje njihovih problema od slučaja do slučaja;*

<sup>5</sup> U ovom delu su citirani odgovori jedinica lokalnih samouprava u pogledu afirmativnih mera koje primenjuju za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom.



- *Centar za pružanje usluge socijalne zaštite sprovodi javni rad za osobe sa invaliditetom (za 5 korisnika u toku 6 meseci); iz istih sredstava preko 6 meseci u mogućnosti su da finansiraju dva personalna asistenta;*
- *U toku je izrada akata kojima će se urediti uslovi, način i postupak ostvarivanja prava najedinstvenu parking kartu za osobe sa invaliditetom; Savet za ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom analizira probleme i prioritetne potrebe lica sa invaliditetom;*
- *Afirmiše se mera samostalni život i mera pristupačnosti;*
- *Dnevni boravak za osobe sa invaliditetom u kome su zaposleni fizioterapeut, defektolog, negovateljica, a koji svakodnevno rade sa njima radi poboljšanja kvaliteta života i razvijanja veština samostalnog življenja. U okviru dnevnog boravka postoji likovna i recitatorska sekcija, a organizuju se i jednodnevne ekurzije;*
- *Trenutno se sprovodi projekat izgradnje rampi na zgradama pošte i MUP-a. Nosilac projektaje Udruženje distrofičara sremskog okruga. Opština Rumaje pomogla u pisanju projekta i finansira 40% njegove realizacije.*
- *U toku je sprovođenje javnih radova kojim su radno angažovane osobe sa invaliditetom, a program traje 6 meseci;*
- *Mere podrške deci sa smetnjama u razvoju;*
- *Podrška za samostalni život i podrška u obrazovanju;*
- *Obrazovanje – obezbeđuju se troškovi prevoza osoba sa invaliditetom i pratilaca, njihov boravak u predškolskoj ustanovi i osnovnoj školi, užine, pomoć logopeda, surdologa, defektologa pri dnevnom centru Centra za socijalni rad.*

Programi podrške osobama sa invaliditetom i afirmativne mere koje realizuju gradovi u AP Vojvodini jesu sledeći:

#### Novi Sad

- *Besplatan dnevni boravak u osnovnoj školi za decu predškolskog uzrasta i besplatan dnevni boravak za decu sa smetnjama u razvoju i omladini sa invaliditetom;*
- *Dodatna socijalna podrška detetu i učeniku;*
- *Programi razvoja usluga koje podržavaju život u prirodnoj porodici (rana intervencija i stimulacija dece uzrasta od 0-7 godina sa oštećenjem sluha, vida i višestrukim smetnjama u razvoju i psihosocijalna podrška roditeljima, servisi za čuvanje dece);*
- *Programi razvoja usluga podrške za samostalan život i podsticanje uključenosti (zaštićeno stanovanje korisnika Doma „Veternik“ u otvorenoj sredini uz stručnu podršku, servisi za podršku stanovanju-kućne zajednice, radni centar);*
- *Programi udruženja (35 udruženja po javnom konkursu – programske aktivnosti 15 udruženja koje se sprovode u kontinuitetu tokom cele godine: Info-centar za osobe sa invaliditetom, SOS služba za žene sa invaliditetom izložene nasilju; Dispečerski centar za prevoz OSI i osoba sa otežanim kretanjem, servis personalnih asistenata, psihološko savetovalište, informativno-edukativne aktivnosti);*
- *Program "Predah";*
- *Program učenja na daljinu;*

- *Servis za samozastupanje;*
- *Servis za pružanje podrške zapošljavanju;*
- *Klimatski i rehabilitacioni oporavak dece i omladine sa smetnjama u razvoju;*
- *Besplatan parking i prevoz u gradskom i prigradskom saobraćaju;*
- *Besplatne ulaznice za kupalište Štrand.*

Grad Novi Sad pruža neposrednu i posrednu podršku osobama sa invaliditetom u oblasti obrazovanja. Neposredna podrška podrazumeva prilagođavanje udžbenika i nastavnih sredstava (na Brajevom pismu i slično) prilagođavanje standarda postignuća iz pojedinih nastavnih predmeta, prilagođavanje nastavnih sredstava i asistivne tehnologije, obezbeđivanje obuke za učenike za korišćenje Brajevog pisma, znakovnog jezika, asistivne tehnologije, angažovanje personalnih asistenata i slično. Grad obezbeđuje dodatnu podršku u vidu prilagođavanja okruženja, obaveznog stručnog usavršavanja vaspitača, nastavnika i stručnih saradnika koji su neposredno angažovani u obrazovno-vaspitom radu, obezbeđivanje besplatne pravne pomoći preko nadležnih organa jedinice lokalne samouprave i drugo.

#### Pančevo

U Gradu Pančevu postoji 16 udruženja osoba sa invaliditetom koja imaju obezbeđen prostor za rad za koji je subvencionisan zakup prostora za rad, a pokrivenisu i materijalni troškovi koji se dodeljuju godišnje iz gradskog budžeta putem javnog konkursa. Ukupna sredstva za ove namene za 2013. godinu su 2.200 000,00. dinara. Već deset godina se u gradskom budžetu planiraju sredstva za podršku projektima u oblasti socijalne zaštite koja se raspodeljuju jednom godišnje putem javnog konkursa. Već nekoliko godina se iz gradskog budžeta sufinansira i Program stanovanja uz podršku osobama sa intelektualnim teškoćama koji sprovodi udruženje "Na pola puta" Pančevo.

#### Sombor

Podrška samostalnom životu osoba sa invaliditetom obezbeđuje se putem programa personalne asitencije, a u skladu sa mogućnostima, sprovode se mere radi poboljšanja položaja osoba sa invaliditetom u obrazovanju.

#### Zrenjanin

- *Školovanje dece u specijalizovanim školama van teritorije grada - plaćen internatski smeštaj za decu u predškolskom i osnovnoškolskom obrazovanju i plaćanje putnih troškova za decu i pratioce tokom školovanja;*
- *Besplatne mesečne karte za decu i pratioce u gradskom prevozu;*
- *Besplatne mesečne karte za osobe sa oštećenjem sluha i/ili vida;*
- *Finansijska pomoć udruženjima OSI;*
- *Kombi prevoz za decu sa smetnjama u razvoju;*
- *Finansiranje dnevnog boravka za decu;*
- *Besplatan boravak dece u predškolskoj ustanovi;*
- *Ozvučenost gradskog sajta;*
- *Plaćanje prostorija i zaposlenih u udruženjima OSI;*

- Rad interresorne komisije;
- Rad na poboljšanju pristupačnosti;
- Stalno razmatranje i proširivanje kruga lica kojima se obezbeđuju određena prava donošenjem novih odluka Gradskog veća (na osnovu mišljenja Interresorne komisije) ;

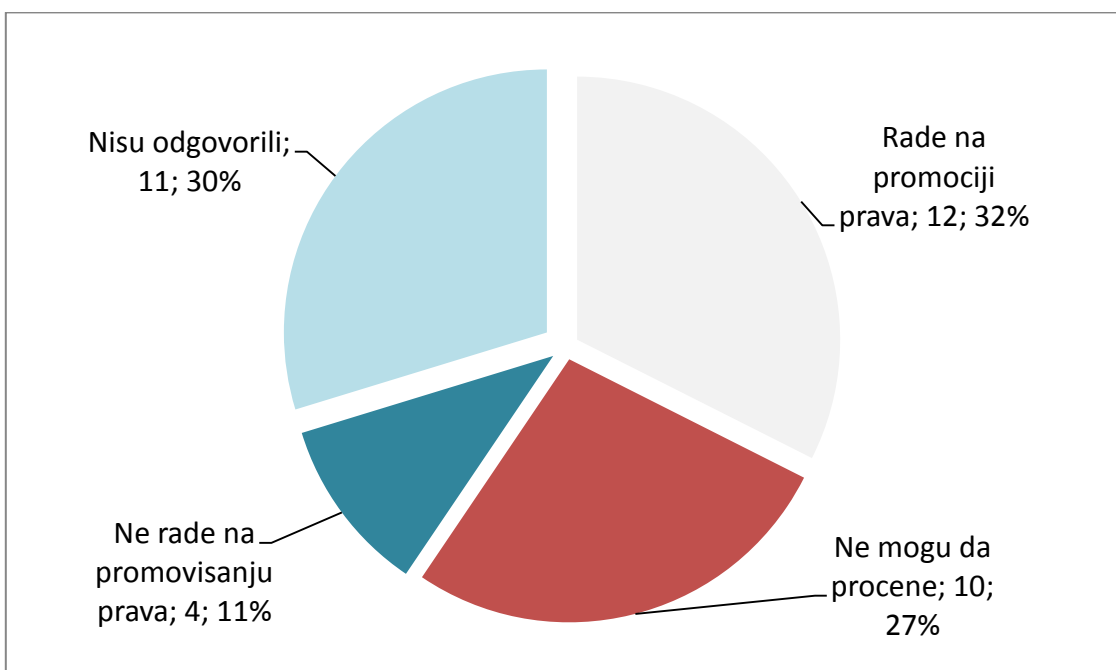
#### Sremska Mitrovica

- Finansiranje projekata OSI;
- Aktivnosti predviđene budžetom za sprovođenje Strategije socijalne zaštite;
- Realizacija projekata udruženja preko uprave za socijalnu zaštitu;
- Besplatan prevoz za osobe sa oštećenjem vida i ratne vojne invalide;
- Besplatan parking;
- Finansiranje projekata udruženja za pomoć osobama sa Daunovim sindromom - podsticanje smaostalnog življenja;
- Obezbeđeni besplatni termini u gradskoj hali za sportske aktivnosti.

#### Subotica

- Besplatan smeštaj u predškolskoj ustanovi;
- Besplatan gradski prevoz za učenike;
- Usluga ličnog pratioca i personalnog asistenta;
- Usluga dnevnog boravka za decu sa invaliditetom;
- Usluga dnevnog boravka za odrasle sa invaliditetom;
- Usluga tiflopedagoga i logopeda;
- Finansijska podrška radu udruženja OSI, njihovih aktivnosti i programa.

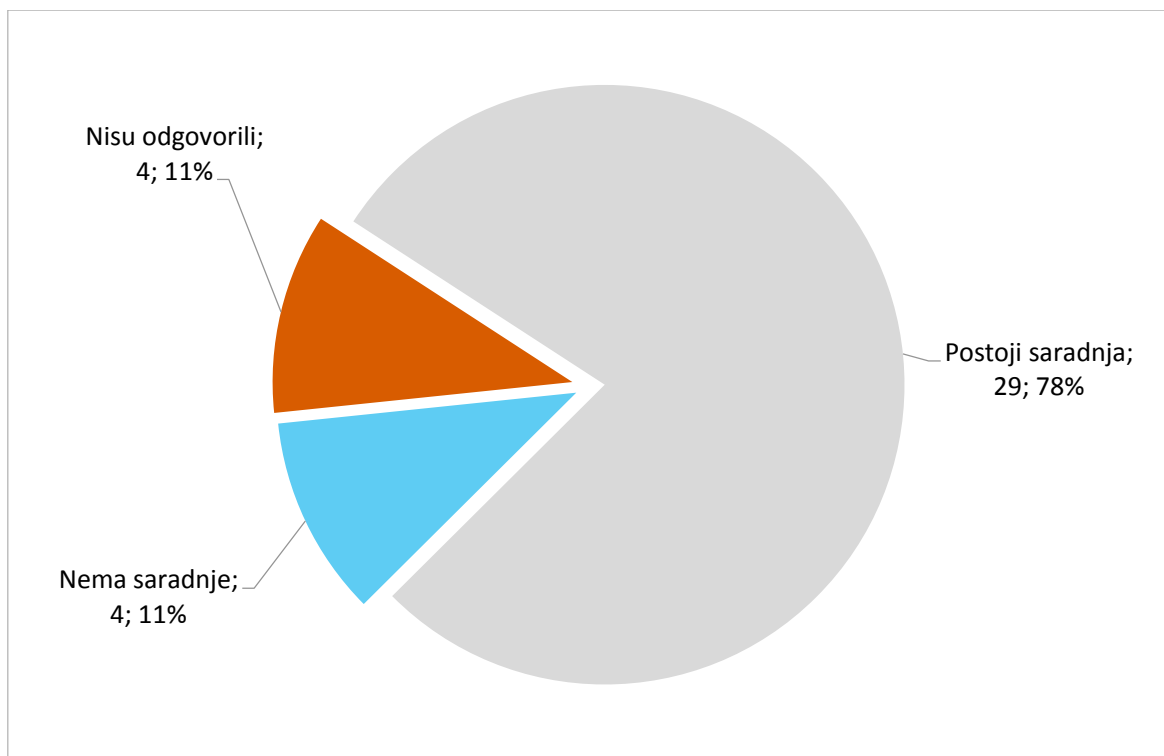
### **Promovisanje prava osoba sa invaliditetom i saradnja jedinica lokalne samouprave sa lokalnim organizacijama civilnog društva**



Na pitanje da li jedinice lokalne samouprave rade na promovisanju prava osoba sa invaliditetom, 12 opština je odgovorilo potvrdno, dok su samo iz Opštine Stara Pazova istakli da veoma mnogo rade u tom smislu. Po deset opština je odgovorilo da rade malo, odnosno da ne mogu da procene, a četiri opštine su odgovorile da ne rade na promovisanju prava OSI (Bečej, Čoka, Pećinci - imaju u planu, Žitište). Promotivne aktivnosti u vezi sa pravima osoba sa invaliditetom uglavnom se ogledaju u različitim vidovima podrške koju opštine pružaju programima i aktivnostima organizacija koje se bave ovim pitanjima.

Gradske uprave pružaju određenu podršku promovisanju prava osoba sa invaliditetom najčešće aktivnim učešćem u promocijama, tribinama, najavama projekata udruženja u lokalnim medijima, na konferencijama za novinare, prilikom obeležavanja značajnih datuma za organizacije osoba sa invaliditetom i slično. Grad Novi Sad finansijski podržava program INFO-centra za osobe sa invaliditetom i radio stanice INFO.

Samo četiri opštine su navele da ne saraduje sa lokalnim organizacijama civilnog društva koje okupljaju osobe sa invaliditetom (Bečej, Čoka, Sečanj i Sremski Karlovci). Više od tri četvrtine opština (29) pruža podršku organizacijama osoba sa invaliditetom u vidu obezbeđivanja prostorija i minimalnih uslova za rad. Od ostalog izdvojili bismo sledeće:



- Opština Bela Crkva je ove godine pomogla sanaciju krova objekta Društva za pomoć osobama sa invaliditetom sa kojim intenzivno saraduje;
- Opština Kovačica pomaže organizacijama OSI u pisanju predloga projekata,
- Opština Senta je preko Fonda za kapitalna ulaganja AP Vojvodine obezbedila novčana sredstva za adaptaciju objekta Udruženja „Ruka u ruci“ koja se bavi osobama sa invaliditetom;

- U Opštini Stara Pazova osobe sa invaliditetom imaju svog predstavnika u Opštinskom koordinacionom odboru za socijalnu politiku.

Saradnja gradskih uprava sa lokalnim udruženjima osoba sa invaliditetom odvija se najčešće u vidu obezbeđivanja finansijskih i materijalnih troškova za programe, aktivnosti i projekte ovih organizacija.

Grad Novi Sad realizuje nekoliko zajedničkih projekata sa više organizacija osoba sa invaliditetom. Na preporuku gradonačelnika ova udruženja/organizacije koriste poslovne prostorije Javnog preduzeća "Poslovni prostor" i umanjen im je iznos za zakupninu. Javno komunalno preduzeće "Novosadska toplana" cenu troškova iskazuje kao za stambene korisnike u dinarima po metru kvadratnom (din/m<sup>2</sup>). Prema tvrdnjama ispitanika, toaleti u ovim prostorijama su pristupačni, a problem predstavlja nepristupačno okruženje i prevoz od i do prostorija organizacija.

U Somboru su ogranizacije civilnog društva koje se bave pitanjima osoba sa invaliditetom uključene u planiranje gradskog budžeta, a Grad im pruža i stručnu pomoć prilikom izrade predloga projekata i pripreme projektne dokumentacije. Najveći zajednički projekat bio je „Personalna asistencija“ za koji je Grad obezbedio održivost i uvrstio ovu uslugu kao stalnu stavku u gradskom budžetu.

Kada je reč o problemima u radu lokalnih organizacija osoba sa invaliditetom, predstavnici lokalne samouprave ukazuju, pre svega, na nedostatak finansijskih sredstava za rad i realizaciju njihovih projekata, kao i na neodrživost njihovih programa. Gradska uprava u Pančevu ukazuje na problem lične i porodične povezanosti aktivista sa korisnicima, odnosno višestruke uloge članova udruženja što otežava njihovu uključenost u rad organizacija, kao i rešavanje osnovnih životnih potreba; na nerešene statusne probleme; nedovoljan broj članova zainteresovanih za rad udruženja; neuključivanje u rad udruženja građana koji nisu hronični bolesnici ili osobe sa invaliditetom; demotivisanost jednog broja članova udruženja zbog višegodišnjeg izgaranja u radu; ranjivost članova udruženja s teškim hroničnim oboljenima ili invaliditetom; nepoverenje u institucije sistema; nedostatak kontinuirane i masovnije inicijative prema institucijama sistema radi rešavanja potreba i problema; loša komunikacija sa zdravstvenim ustanovama. Kao spoljašnje pretnje ističu sporost sistema u rešavanju problema od životnog značaja za OSI; nedovoljnu informisanost lokalne zajednice o problemima i potrebama OSI; nedostupnost organa lokalne samouprave udruženjima; nedovoljnu uključenost stručnjaka, oskudnu profesionalnu komunikaciju i saradnju u vezi sa pitanjima socijalne zaštite OSI i teškim hroničnim oboljenjima; neodovoljno uvažavanje predstavnika udruženja od strane lokalne administracije; nepostojanje epidemioloških studija, statističkog praćenja bolesti, netransparentnost statističkog praćenja oboljenja...; nepostojanje uslova za realizaciju prenetih nadležnosti u oblasti socijalne zaštite sa centralnog na lokalni nivo.

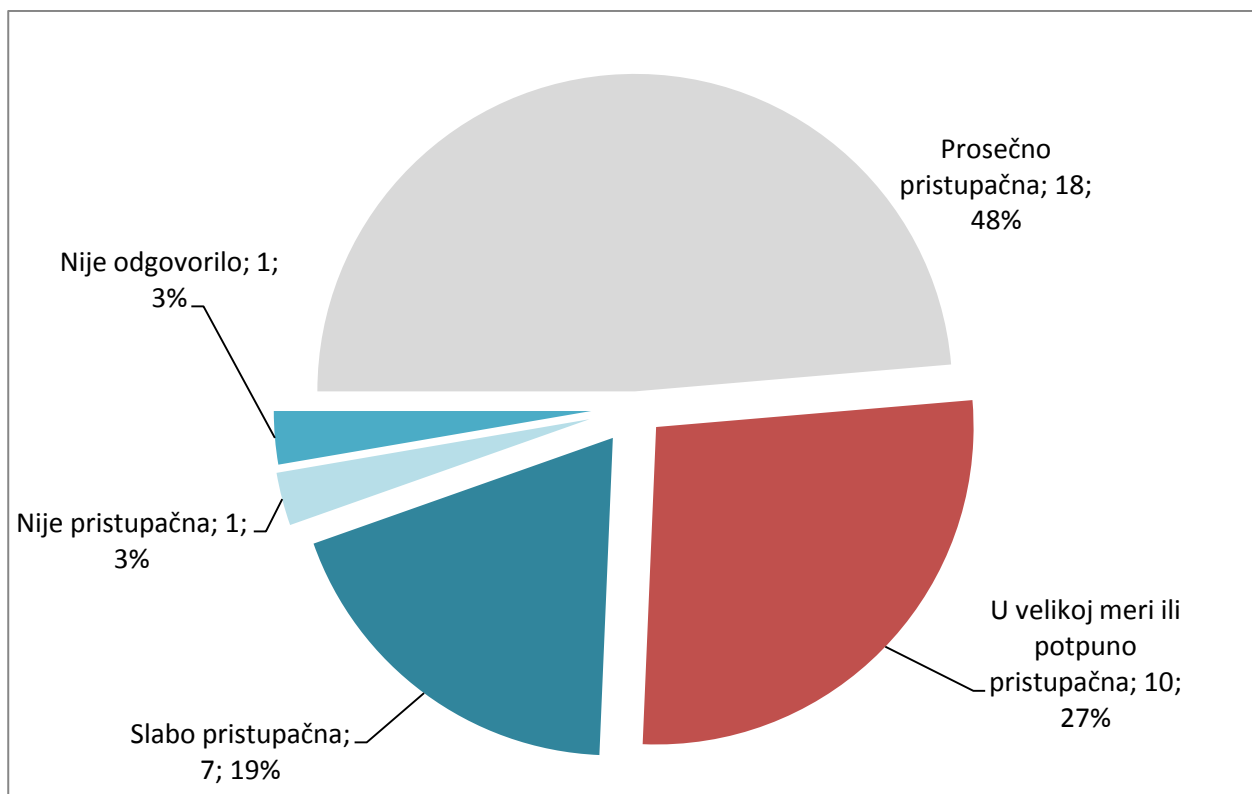
Gradska uprava u Somboru tvrdi da su članovi organizacija dobro obučeni za pisanje projekata, upućeni u sve mogućnosti i načine zadovoljavanja potreba OSI i prisutni su na svim vrstama edukacija; problem je nedostatak sredstava za realizaciju njihovih zahteva koji su administrativno uvek dobro pripremljeni.

Gradska uprava Sremska Mitrovica ukazuje na neredovno i nedovoljno finansiranje ovih organizacija. Nekim organizacijama su obezbeđene prostorije, nekima ne. Sredstva koja im dodeljuje lokalna samouprava iz budžeta nisu dovoljna; organizacije nemaju dovoljno stručnih ljudi za realizaciju projekata koji su im odobreni, a uglavnom ove poslove obavljaju priučene osobe.

Gradska uprava u Subotici ističe da je održivost programa i aktivnosti ovih organizacija mala ili nikakva bez podrške lokalne samouprave.

### Pristupačnost u jedinicama lokalne samouprave

Kada je reč o pristupačnosti, polovina opština (18, odnosno 49%) je procenila da je opština prosečno pristupačna osobama sa invaliditetom. Jedino su u Sečnju izjavili da opština uopšte nije pristupačna, dok sedam opština navodi da je opština slabo pristupačna osobama sa invaliditetom. Po pet opština je odgovorilo da je opština u velikoj meri (Bačka Palanka, Kovačica, Opovo, Odžaci i Temerin) ili potpuno pristupačna (Bela Crkva, Bečej, Čoka, Stara Pazova i Titel) osobama sa invaliditetom.





Gradske uprave su saglasne u tome da na njihovoj teritoriji pristupačnost nije obezbeđena na potreban način. U gradovima se radi na tome da se pristupačnost podigne na viši nivo, postoje strateški planovi i ulažu se napori da se oni i realizuju.

Pristupačnost objekata pojedinih službi/organa uprave različito je obezbeđena i različito rešena. Polovina opština navodi da zgrade lokalne samouprave imaju rampu čime je obezbeđen prilaz osobama koje koriste invalidska kolica. U većem broju ovih opština rad sa strankama je organizovan u prizemlju zgrade opštinske uprave kako bi usluge bile omogućene i osobama sa invaliditetom. U mnogim opštinama organi i službe su smešteni u prizemlju i dostupne osobama sa invaliditetom. Obično je reč o šalter salama, službi matičara, inspekcijским službama, odeljenju za društvene delatnosti opštinske uprave i slično. Kretanje kroz zgradu i dostupnost spratovima nije obezbeđena osobama sa invaliditetom. U Opštini Plandište u toku je rekonstrukcija prostora namenjenog radu uslužnog centra koji će biti pristupačan osobama sa invaliditetom.

U Novom Sadu ističu da je jedino objekat u kojem su smeštena odeljenja Gradske uprave delimično pristupačan, dok su sve ostale službe nepristupačne. U Pančevu je gradski uslužni centar smešten u prizemlju, poreska uprava i zgrada gradske uprave su uglavnom pristupačni, a pojedina rešenja su nezadovoljavajuća. U Somboru je od 2009. godine gradski uslužni centar opremljen liftom koji mogu da koriste osobe sa invaliditetom, roditelji sa decom koja su korisnici invalidskih kolica i ostali građani i građanke. U Zrenjaninu ističu da je zgrada Gradske uprave pod zaštitom države, a da pristup nekim prostorijama i spratu zgrade nije moguć. Prilaz zgradi Gradske uprave u Sremskoj Mitrovici je prilagođen, ali ne i kretanje unutar zgrade.

Kada je reč o pristupačnosti objekata ostalih ustanova, službi, kao i javnih preduzeća situacija se ne razlikuje značajno u odnosu na pristupačnost uslugama opštinskih/gradskih organa. Pristupačnost se razlikuje od ustanove do ustanove. Domovi zdravlja uglavnom imaju obezbeđen pristup prizemlju, a slična situacija je i u školama, dok su ordinacije i učionice na spratovima zgrada obično nepristupačne. To su ujedno i ustanove koje su, u odnosu na ostale ustanove, pristupačnije. Jedino Opština Bačka Palanka tvrdi da su sve zgrade potpuno pristupačne osobama sa invaliditetom. Zanimljivo rešenje primenjeno je u Opštini Titel gde je biblioteka uvela kućnu dostavu knjiga i na taj način obezbedila pristupačnost svojim uslugama i osobama sa invaliditetom. S druge strane, ista opština često navodi da mnoge ustanove imaju obezbeđene prilaze sa dvorišne strane, ali je nejasno da li je to posledica nemogućnosti da se prilaz obezbedi na glavnom ulazu ili iz drugih razloga. Jedan od ispitanika, načelnik opštinske uprave, naveo je da ne može da da informaciju o tome u kojoj meri su pristupačni objekti društvenih i javnih ustanova i preduzeća na teritoriji opštine budući daje reč o drugim pravnim licima.

Na pitanje u vezi sa rešavanjem pristupačnosti unutar objekata društvenih i javnih ustanova i preduzeća, gotovo se svi izjašnjavaju daje kretanje unutar zgrada nerešeno i da su uglavnom nepristupačne prostorije na spratovima zgrada. Ispitanik iz Opštine Stara Pazova je kao pozitivan primer naveo osnovnu školu koja je potpuno prilagođena deci sa smetnjama u razvoju. Škola ima

lift, pristupačne toalete, a dostupne su sve učionice, biblioteka, fiskulturna sala, prostorije za vannastavne aktivnosti, školska kuhinja.

Slična situacija je i u obrazovnim, zdravstvenim i kulturnim institucijama u gradovima. U Novom Sadu ukazuju na to da su svi ovakvi objekti nepristupačni, osim Kulturnog centra grada koji je delimično pristupačan (nema pristup toaletima i pojedinim delovima objekta). Međutim, kada je reč o pristupačnosti obrazovnim ustanovama, tvrde da je ona potpuno obezbeđena u školama koju pohađaju učenici/učenice sa invaliditetom, budući da su napravljeni rukohvati, ugrađeni liftovi, prilagođeni toaleti, prilagođene staze kao pomoć pri samostalnom kretanju za decu oštećenog vida, postavljene lampe, table-putokaza, a pri tome se, zapravo, misli na ŠOSO „Milan Petrović“. U drugim školama pristupačnost je delimično obezbeđena.

U Pančevu navode da se škole rekonstruišu prema potrebama, pretežno su nedostupne, kao i javna preduzeća, dok su ostale ustanove dostupne (bolnica, ambulante, dom zdravlja, sportski tereni). Od 20 osnovnih škola samo jedna je adaptirana da bude pristupačna i to samo u prizemlju. Obezbeđena su sredstva za izgradnju kosih prilaza u tri osnovne škole u okolnim mestima. Srednje škole nisu prilagođene. Objekat u kojem je smešten novosadski Fakultet za menadžment je pristupačan, kao i Kulturni centar. Većina zdravstvenih ustanova nema "lanac kretanja za OSI", a nijedna ustanova nema pristupačne toalete.

U Zrenjaninu navode da postoji problem nepristupačnosti domu zdravlja, a da je pristup drugim ustanovama i institucijama u većoj meri obezbeđen i da se radi na podizanju kvaliteta pristupačnosti.

U Sremskoj Mitrovici ističu da sve osnovne škole imaju prilagođene ulaze u zgrade, a da samo tri, od šest srednjih škola imaju prilagođen ulaz. Odeljenja u kojima su učenici sa smetnjama u razvoju smeštaju se u prizemlje škola. Smatraju da su dom zdravlja i bolnica pristupačni, dok javna preduzeća i ustanove kulture nisu. U bolnici postoje lifotvi, ordinacije u ambulantomama su u prizemlju.

U Somboru ističu da je pristupačnost u nekim školama u potpunosti obezbeđena, a u većini škola delimično (najveći problem su finansije, jer se većina ustanova obrazovanja nalazi u starim zgradama koje zahtevaju temeljno renoviranje). Svim lekarskim ordinacijama je obezbeđen pristup.

Više od tri četvrtine opština (28) nema javne toalete, a samo Opština Čoka navodida imaju javnitoaletkoji je pristupačan osobama sa invaliditetom. Od svih gradova u Vojvodini, jedino su iz Grada Novog Sada naveli da u centru grada postoji pristupačan javni toalet.

Analizom odgovorauočava se da većinaonih koji su popunjavali upitnik pod pristupačnošću podrazumeva posebna, parcijalna rešenja koja se preduzimaju u skladu sa trenutnim potrebama, a obezbeđivanje rampi i prilaza objektima gotovo da se izjednačava sa ovim pojmom.

Izjave pojedinih ispitanika u vezi saobezbeđenom pristupačnošću obrazovnih, zdravstvenih, kulturnih i sportskih ustanova, kao i javnih preduzeća, a koje ilustruju navedeno su sledeće:

- *možda je potrebno izraditi rampu*

- *prilično su pristupačne jer imaju rampu*
- *u svim objektima javnih sadržaja, javnim preduzećima i ustanovama postavljene su ili izgrađene rampe*
- *većina ustanova ima obezbeđen prilaz*
- *nedovoljno je pristupnih rampi*
- *u toku je priprema za izradu rampi u pet domova zdravlja*
- *izgradnja rampi treba da usledi tokom sepetembra na pošti i MUP-u*
- *u većini ustanova, postavljene su rampe za pristup invalidskim kolicima*
- *obezbeđen prilaz DZ i ustanovama kulture i sporta*
- *pojedina javna preduzeća nemaju izgrađene rampe*
- *prilazne rampe na dve škole, pravi se i kod treće, pošta ima rampu, planirane rampe kod ustanova kulture*
- *postoje pristupne rampe*

Pitanje javnog prevoza je, takođe, važno iz ugla pristupačnosti. Više od dve trećine opština (26) navodi da nemaju rešeno pitanje prevoza osoba sa invaliditetom. U Opštini Apatin navode da prevoz delimično obezbeđuje lokalno preduzeće „Apatintrans“ budući da poseduje nekoliko niskopodnih autobusa. Ista je situacija u Opštini Inđija. U Opštini Ruma delimično su prilagođeni prelazi i trotoari, postoji jedan semafor sa zvučnom signalizacijom, a osobe sa invaliditetom ne plaćaju parking. Opština Stara Pazova finansira prevoz sopstvenim vozilom ili taksi vozilom ukoliko roditelji nemaju sopstveno vozilo za učenike. Ova opština ima kombi vozilo za prevoz osoba sa invaliditetom koje koriste usluge dnevnog boravka. U Opštini Titel osobe sa invaliditetom koriste usluge Crvenog krsta za odlazak kod lekara u dom zdravlja, dok za privatne poslove koriste linijski taksi čiji vozač posao obavlja volonterski budući da je član lokalnog udruženja osoba sa invaliditetom. Najveći problem u vezi sa prevozom imaju osobe sa invaliditetom koje žive u udaljenijim mestima i kojima su zbog toga u većini slučajeva nedostupne aktivnosti koje se pretežno odvijaju u središtu jedinica lokalne samouprave.

Grad Novi Sad je detaljnijom analizom utvrdio da je samo 8,3% autobusau gradskom saobraćaju potpuno pristupačno osobama sa invaliditetom; nijedno stajalište nije prilagođeno visini poda gazišta niskopodnih autobusa; Železnička stanica je potpuno nepristupačna; dispečerski centar za prevoz OSI ne poseduje potpuno pristupačna vozila; taksi je u većini slučajeva nepristupačan, a privatni taksi prevoznici su finansijski nepristupačni. Grad je kupio 26 autobusa sa rampom, a polasci ovih vozila označeni su u redu vožnje.

Grad Pančevo takođe ukazuje na neodgovarajuću visinu platoa pojedinih autobuskih stajališta u odnosu na visinu prvog ulaznog stepenika, lošu povezanost pojedinih platoa autobuskih stajališta sa pešačkim stazama, nedovoljan broj niskopodnih autobusa sa pokretnim rampama, moguć prevoz taksi vozilima pod uslovom da se kolica mogu rasklopiti i smestiti u prtljažnik (u uslugu prevoza uključena pomoć u rasklapanju kolica i asistencija OSI).

U Somboru ukazuju na to da je javni prevoz neadekvatan, te da je od 2012. godine Grad učesnik u projektu „Besplatni ambulantni prevoz osoba sa invaliditetom“ u okviru kojeg je obezbeđen besplatan prevoz osobama sa invaliditetom do i od zdravstvenih ustanova.

U Zrenjaninu, osim kombija koji koriste deca koja se otežano kreću ili koriste invalidska kolica, nije obezbeđen prevoz osobama sa invaliditetom. Prevoz nije obezbeđen ni u Sremskoj Mitrovici, ni u Subotici.

## ANALIZA REZULTATA

---

Analizom rezultata istraživanja utvrđeno je da su nadležni organi koji na nivou jedinica lokalne samouprave na teritoriji APV treba da primenjuju propise koji se odnose na ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom različito osetljivi i upoznati sa potrebom da se pitanja prava osoba sa invaliditetom regulišu normativnim aktima jedinice lokalne samouprave i urede na sveobuhvatan i sistematičan način. Manje od polovine opština je navelo da su lokalnim strateškim dokumentima obuhvaćena i pitanja položaja i prava osoba sa invaliditetom. Najčešće je reč o strateškim dokumentima u oblasti socijalne zaštite, dok nema potvrde da postoje strateški planovi, niti drugi normativni akti koji se isključivo odnose na položaj osoba sa invaliditetom. Kada je reč o gradovima, nekoliko gradova ima izrađenu strategiju pristupačnosti (Novi Sad, Pančevo) i usvojene akcione planove za njeno sprovođenje.

Budući da jedinicama lokalne samouprave nedostaju sistemska rešenja za poboljšanje položaja osoba sa invaliditetom, u većini opština i gradova ne postoje ni stručna tela ili osobe zadužene isključivo za pitanja osoba sa invaliditetom. Mada prema rezultatima istraživanja skoro dve trećine opština i svi gradovi imaju ovakva tela ili lica, reč je najčešće o službama ili odeljenjima opštinskih uprava za društvene delatnosti, boračku i invalidsku zaštitu i slično, a bilo je i odgovora koji su upućivali na tehničke sekretare načelnika opštinske uprave kao kontakt osobe za rad sa osobama sa invaliditetom. Pozitivan primer jeste Opština Kula gde je formiran Savet za ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom. Opština Kanjižaje 2010. godine osnovala Centar za pružanje usluga socijalne zaštite koji se finansira novcem iz opštinskog budžeta, a čije su aktivnosti prvenstveno usmerene na podršku osobama i deci sa invaliditetom. U Opštini Stara Pazova osobe sa invaliditetom imaju svog predstavnika u Opštinskom koordinacionom odboru za socijalnu politiku. U Gradu Novom Sadu postoji Tim za pristupačnost, a u septembru 2013. godine otvorena je i Kancelarija za osobe sa invaliditetom koja je prva takve vrste u Republici Srbiji.

Kada je reč o programima i merama podršku osobama sa invaliditetom, jedinice lokalne samouprave prvenstveno ukazuju na to da preduzimaju određene mere za sprovođenje odredbi zakona u oblasti obrazovanja i vaspitanja dece sa smetnjama u razvoju, Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom i slično. U jedinicama lokalne samouprave su u određenoj meri upoznati sa problemima u radu lokalnih organizacija osoba sa invaliditetom i gotovo da svaka lokalna samouprava na neki način pomaže i podržava njihov rad. Osim toga, oko polovine opština i svi gradovi u Vojvodini pružaju finansijsku i materijalnu podršku projektima, aktivnostima i programima lokalnih organizacija civilnog društva koje se bave pitanjima prava osoba sa invaliditetom. Pojedine jedinice lokalne samouprave su ustupile svoje prostorije za rad ovim organizacijama ili obezbedile određene olakšice u vezi sa održavanjem i troškovima korišćenja prostora.

Od ostalih programa i mera podrške, utvrđeno je da u jednom broju jedinica lokalne samouprave postoje dnevni centri za decu ili osobe sa invaliditetom ili službe za pomoć u kući. Kao primer

pozitivne prakse izdvajamo servis personalne asistencije koji je postao redovna usluga u Gradu Somboru, a ovu vrste usluge obezbeđuje i Opština Temerin.

Odgovori na pitanja u vezi sa pristupačnošću u najvećoj meri su ukazali na raskorak između stavova i znanja ispitanika i realnog stanja. Naime, ispitanici iz polovine broja opština su pristupačnost celokupnog okruženja svojih lokalnih samouprava ocenili prosečnom ocenom, dok je skoro iz trećine broja opština ukazano na to da je pristupačnost na vrlo dobrom nivou ili je čak potpuno obezbeđena. Odgovori na konkretna pitanja o pristupačnosti određenih objekata u jedinici lokalne samouprave pokazali su da je pristupačnost u pojedinim lokalnim samoupravama za koje je navedeno da su u potpunosti pristupačne, zapravo daleko od onog što se pod tim pojmom podrazumeva. Sa druge strane, rezultati istraživanja ukazuju na to da su ispitanici koji su bolje upozanti sa temom pristupačnosti bili mnogo stroži u oceni stepena i kvaliteta pristupačnosti svim građanima i građankama u njihovoj lokalnoj samoupravi. U ovom kontekstu izdvajamo Grad Novi Sad za koji se može reći da je proteklih godina u većoj meri radio na unapređenju stanja u ovoj oblasti na njegovoj teritoriji, a čiji ispitanici su ukazali na to da je sam Grad u svim domenima (obezbeđivanju usluga, pristupa objektima, kretanju uopšte) vrlo nepristupačan.

Pristupačnost objekata pojedinih službi organima uprave različito je obezbeđena i rešena. Uglavnom je primenjeno rešenje da se službe čije usluge građani najčešće koriste smeste u prizemlje zgrade, a stiče se utisak da većina ispitanika smatra da se pristupačnost u velikoj meri obezbeđuje činjenicom da određeni objekat ima izgrađenu ili na drugi način omogućenu rampu za prilaz zgradi.

U Gradu Zrenjaninu su službe organa uprave smeštene u zgradi koja je nepristupačna, a koja je pod zaštitom države.

Izdvajamo odgovor jednog ispitanika u kojem je nabrojano da većina ustanova sa teritorije date opštine ima obezbeđene prilaze sa dvorišne strane, ali je nejasno da li je to posledica nemogućnosti da se prilaz obezbedi na glavnom ulazu ili iz drugih razloga. Isti ispitanik navodi da je napravljena prilazna rampa ka prizemlju nove sale u zgradi opštinske uprave, takođe, sa ulaza iz dvorišta. Osoba sa invaliditetom može telefonom da nazove određenu službu i najavi svoj dolazak, a u tom slučaju službenik odlazi u salu daje saslušanje i eventualno izda potrebnu dokumentaciju. Kao alternativno rešenje navodi se mogućnost da osoba dođe pred zgradu opštinske uprave i zamoli nekog da za njega/nju popuni, preda ili uruči dokumenta. Odgovor je izdvojen upravo zbog toga što pojašnjava razliku između dobre volje da se učini napredak u određenoj oblasti i uverenja da je postignuto dobro rešenje sa jedne strane i realno sasvim suprotnih efekata sa druge strane. U ovom slučaju, ispitanik je izneo podatke koji pre ukazuju na to da preduzeta rešenja vode ka većoj segregaciji i nejednakosti među građanima i građankama, iako je uveren da data rešenja treba da omogućе veće poštovanje prava osoba sa invaliditetom.

Kada je reč o pristupačnosti objekata ostalih ustanova, službi, kao i javnih preduzeća stanje se ne razlikuje značajno u odnosu na pristupačnost uslugama organa lokalne samouprave. Ustanove obrazovanja i zdravstva, u odnosu na ostale ustanove i preduzeća, imaju obezbeđenu



pristupačnost u većoj meri. Uočava se da su najbolja rešenja i najveći stepen obezbeđene pristupačnosti postignuti u školama u kojima se realizuje specijalno obrazovanje. Ovo je razumljivo ako se ima u vidu činjenica da su učenici sa smetnjama u razvoju, sve do uvođenja principa inkluzivnog obrazovanja u zakonske okvire, pohađali isključivo specijalne škole. Međutim, ukoliko se zaista poštuje opredeljenje države ka razvoju inkluzivnog obrazovanja i inkluzivnog društva, onda jednak stepen pristupačnosti treba obezbediti svim školama. Ovde posebno treba ukazati na to da se u praksi rešavanju problema pristupačnosti polazi shodno trenutnom stanju i trenutnim okolnostima. Naime, u ranijim istraživanjima, a i u odgovorima ispitanika u ovom istraživanju, nailazi se na stavove da u nekim školama nije bilo učenika sa smetnjama u razvoju, pa da zbog toga nije bilo neophodno učiniti škole pristupačnijim. Shodno tome, ukoliko se desi da se dete sa smetnjama u razvoju upiše u školu koja nije pristupačna, tek tada se preduzimaju mere za rešavanje ovog problema, često spram tog pojedinačnog slučaja. Suština principa pristupačnosti i principa inkluzivnog obrazovanja je u obrnutom postavljanju problema, odnosno u sagledavanju potrebe da se obezbede jednake mogućnosti za sve učenike da pohađaju bilo koju školu.

Jedno od zanimljivih rešenja, koje ukazuje na to da pristupačnost nije isključivo u domenu arhitektonskog uređenja, jeste praksa biblioteke u Opštini Titel koja je uvela kućnu dostavu knjiga i na taj način obezbedila pristupačnost svojim uslugama, ne samo osobama sa invaliditetom, nego svim građanima i građankama kojima je na bilo koji način otežano kretanje u njihovoj sredini. Ipak, i ovo rešenje se može posmatrati iz drugog ugla, jer iako je na ovaj način usluga dostupna svim građanima, oni koji na drugačiji način ne bi bili u mogućnosti da koriste usluge biblioteke i u ovom slučaju ostaju kod kuće, ostaju nevidljivi i odvojeni od društva i sredine u kojoj žive.

Pitanje javnog prevoza kao i saobraćaja uopšte, u jedinicama lokalne samouprave nije rešeno na odgovarajući način. Najveći problem svakako imaju osobe sa invaliditetom koje žive u udaljenijim mestima i kojima su zbog toga u većini slučajeva nedostupne aktivnosti koje se pretežno odvijaju u središtu jedinica lokalne samouprave. Pojedine jedinice lokalne samouprave izdvajaju novčana sredstva za finansiranje projekata lokalnih organizacija kojima u određenoj meri pokušavaju da reše ovaj problem i preduzimaju druge mere u vidu nabavke niskopodnih autobusa, prilagođavanja saobraćajnica, postavljanju zvučnih semafora i drugo.

## ZAKLJUČCI

---

Imajući u vidu rezultate istraživanja, Pokrajinski ombudsman je zaključio da:

- Jedinice lokalne samouprave na teritoriji AP Vojvodine nisu donele normativne akte kojima na sistematičan i sveobuhvatan način regulišu pitanja prava i položaja osoba sa invaliditetom na nivou jedinice lokalne samouprave. Nastojanja jedinica lokalnih samouprava da (normativno) unaprede položaj ove grupe građana i građanki svode se, pre svega, u uvođenju pojedinačnih odredbi u opšte akte jedinice lokalne samouprave koje omogućuju veća prava od prava predviđenih zakonima, kao što su, u najvećem broju slučajeva, odluke o pravima u oblasti socijalne zaštite.
- Programi i mere koje preduzimaju jedinice lokalne samouprave sa ciljem unapređenja položaja osoba sa invaliditetom i njihovog uključivanja u društvene tokove pretežno se svode na pružanje finansijske i materijalne podrške udruženjima i organizacijama koje se bave ovim pitanjima. Shodno tome, ishodi ovakve vrste podrške koja se pruža na posredan način, u dobroj meri zavise i od ukupnih kapaciteta lokalnih organizacija civilnog društva. Sa druge strane, neposredna podrška jedinica lokalne samouprave unapređenju položaja osoba sa invaliditetom ogleda se u nastojanju da se izvršavaju i sprovode odredbe zakonskih i drugih pravnih akata. Primena propisa u velikoj meri zavisi od kapaciteta jedinica lokalne samouprave, finansijskih, stručnih, kao i od stanja u samom lokalnom okruženju pre usvajanja propisa.
- Pristupačnost okruženja, kao preduslov ostvarivanja prava osoba sa invaliditetom u svim ostalim oblastima, nije u odgovarajućoj meri postignuta u jedinicama lokalne samouprave. Pristupačnost okruženja i usluga razlikuje se od jedne do druge jedinice lokalne samouprave. Negde je dobro omogućen pristup uslugama službi organa uprave, negde pristup drugim službama i ustanovama, ali nigde nije uočena dostupnost svim ili barem većini objekata i usluga državnih, društvenih i javnih institucija. Analizom rezultata stiče se utisak da se koncept pristupačnosti ne razume u potpunosti, da se pod njim podrazumevaju pojedinačna, posebna, paušalna rešenja, nasuprot shvatanju da je potrebno na celovit način sagledavati probleme i tražiti kvalitetna i održiva rešenja. Rezultati istraživanja ukazuju na to da su ustanove obrazovanja i zdravstva u odnosu na ostale ustanove i preduzeća pristupačnije. Najpristupačniji su objekti škola u kojima se realizuje specijalni obrazovni program. Nesporno je da pomenute škole moraju i treba da budu pristupačne, ali na ovom mestu nemoguće je ne ukazati na paradoks koji izaziva činjenica da su pomenute škole najpristupačnije. Naime, upravo ova okolnost, odnosno slaba pristupačnost škola u kojima se realizuje redovan obrazovni program može dovesti do toga da roditelji koji imaju decu sa teškoćama ili smetnjama u razvoju i učenju ili decu sa invaliditetom upisuju u škole u kojima se realizuje specijalni obrazovni program iz proste činjenice što su one pristupačnije njihovoj deci, a što ne doprinosi ostvarenju cilja koji je država postavila opredelivši se da razvija inkluzivno obrazovanje i društvo.

- Utvrđeno je da oko polovine broja jedinica lokalne samouprave preduzima određene mere kako bi se stanje u pristupačnosti poboljšalo. Reč je najčešće o preduzimanju mera radi prilagođavanja prostora i usluga službi u organima uprave, kao i drugih državnih i javnih ustanova, pre svega ustanova obrazovanja i zdravstva. Imajući u vidu činjenicu da samo pojedine jedinice lokalne samouprave imaju oformljena stručna ili konsultativna tela u vezi sa pristupačnošću ili pravima osoba sa invaliditetom (na primer Tim za pristupačnost u Novom Sadu ili Savet za ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom u Opštini Kula) postavlja se pitanje da li se i u kojoj meri preduzete mere i aktivnosti realizuju na adekvatan način. Osim toga, analizom odgovora ispitanika stiče se utisak da oni koji su detaljnije upoznati sa temom iproblematikom pristupačnosti, procenjuju pristupačnost okruženja negativnije u odnosu na one koji o tome manje znaju.

## PREPORUKE

---

Pokrajinski ombudsman, shodno zaključcima istraživanja, jedinicama lokalne samouprave sa teritorije AP Vojvodine upućuje sledeće preporuke:

1. Potrebno je sačiniti lokalne strateške dokumente o unapređenju položaja i prava osoba sa invaliditetom kako bi se potrebe za preduzimanjem odgovarajućih mera na lokalnom nivou sagledale na sveobuhvatan i sistematičan način i da bi se stvorili uslovi da se dosledno primenjuju odredbe propisa u ovoj oblasti;
2. Potrebno je da se ustanovi poseban fond ili linija u budžetima jedinica lokalne samouprave za podršku programa i mera, odnosno za sprovođenje politike unapređenja položaja osoba sa invaliditetom;
3. Potrebno je da svaka jedinica lokalne samouprave uspostavi stručno telo, službu ili drugi vid organizovane stručne podrške nadležne za pitanja prava osoba sa invaliditetom.

SPISAK NAJZNAČAJNIJIH PROPISA KOJIMA SU REGULISANA PRAVA I POLOŽAJ OSOBA SA  
INVALIDITETOM U REPUBLICI SRBIJI

---

USTAV REPUBLIKE SRBIJE („Sl. glasnik RS“, br. 98/2006)

ZAKON O POTVRĐIVANJU KONVENCIJE O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM (“Sl. glasnik RS”,  
br. 42/2009)

ZAKON O SPREČAVANJU DISKRIMINACIJE OSOBA SA INVALIDITETOM (“Sl. glasnik RS”, br.  
33/2006)

ZAKON O ZABRANI DISKRIMINACIJE (“Sl. glasnik RS”, br. 22/2009)

ZAKON O PLANIRANJU I IZGRADNJI (“Sl. glasnik RS”, br. 72/2009, 81/2009 - ispr., 64/2010 -  
odluka US, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - odluka US, 50/2013 - odluka US i 98/2013 - odluka US)

ZAKON O PROFESIONALNOJ REHABILITACIJI I ZAPOŠLJAVANJU OSOBA SA INVALIDITETOM (“Sl.  
glasnik RS”, br. 36/2009 i 32/2013)

ZAKON O POVLASTICAMA U UNUTRAŠNjem PUTNIČKOM SAOBRAĆAJU INVALIDNIH LICA (“Sl.  
glasnik RS”, br. 22/93, 25/93 - ispr. i 101/2005 - dr. zakon)

ZAKON O JAVNIM PUTEVIMA (“Sl. glasnik RS”, br. 101/2005, 123/2007, 101/2011 i 93/2012)

ZAKON O BEZBEDNOSTI SAOBRAĆAJA NA PUTEVIMA (“Sl. glasnik RS”, br. 41/2009, 53/2010,  
101/2011 i 32/2013 - odluka US)

CARINSKI ZAKON (“Sl. glasnik RS”, br. 18/2010 i 111/2012)

ZAKON O PENZIJSKOM I INVALIDSKOM OSIGURANJU (“Sl. glasnik RS”, br. 34/2003, 64/2004 -  
odluka USRS, 84/2004 - dr. zakon, 85/2005, 101/2005 - dr. zakon, 63/2006 - odluka USRS,  
5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012 i 62/2013)

ZAKON O RADU (“Sl. glasnik RS”, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009 i 32/2013)

ZAKON O SOCIJALNOJ ZAŠTITI (“Sl. glasnik RS”, br. 24/2011)

ZAKON O OSNOVAMA SISTEMA OBRAZOVANJA I VASPITANJA (“Sl. glasnik RS”, br. 72/2009,  
52/2011 i 55/2013)

PRAVILNIK O TEHNIČKIM STANDARDIMA PRISTUPAČNOSTI (“Sl. glasnik RS”, br. 46/2013)

STRATEGIJA UNAPREĐENJA POLOŽAJA OSOBA SA INVALIDITETOM U REPUBLICI SRBIJI ("Sl. glasnik RS", br. 1/2007)

## SPISAK KORISNIH LINKOVA

---

Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike

<http://www.minrzs.gov.rs/index.php>

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti

<http://www.ravnopravnost.gov.rs/>

Zaštitnik građana Republike Srbije

<http://www.ombudsman.rs/>

Pokrajinski ombudsman

<http://www.ombudsmanapv.org/ombjo/>

Nacionalna organizacija osoba sa invaliditetom

<http://www.noois.rs/>

Centar za razvoj inkluzivnog društva

<http://www.crid.org.rs>

Centar živeti uspravno

[www.czuns.org/](http://www.czuns.org/)

Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije

<http://www.cilsrbija.org/>

Resursni centar za osobe sa invaliditetom

<http://resursnicentar.ehons.org/rs/>

...Iz kruga – Vojvodina, organizacija za podršku ženama sa invaliditetom

<http://www.izkrugavojvodina.org/>